

Het rijke leven van Priorin Haze Proeys

Wittevrouwenklooster door J. Stellingwerf (ca.1725) naar onbekende tekening ca. 1600. Nr 37763, Het Utrechts Archief.

Inleiding

Bernt Proeys (+ 1425) had negen kinderen, vijf zonen en drie dochters om precies te zijn. Met zijn eerste vrouw Gode van Lanscroon, kreeg hij er acht. De negende, Jan Proeys van Lichtenberg, verwekte hij bij Goede van Lichtenberg, met wie hij trouwde na het overlijden van Gode. Twee van zijn dochters, Alidt en Jutte, hebben een burgerlijk leven geleid. Alidt trouwde met Jan de Coninc en Jutte verbond zich met Willem Schade van Tulle. Anders ligt het voor Haze Proeys, die geen burgerlijk maar een geestelijk leven heeft geleid¹ en priorin werd van het Wittevrouwenklooster.

Adellijke vrouwenkloosters in Utrecht

‘Want God maakt onderscheid tussen de mensen zowel op de aarde als in de hemel ... opdat onderscheiden soorten mensen binnen een groep verenigd, niet verbrokkeld raken in de hoogmoed van een meerderwaardigheidsgevoel en in de smadelijke situatie van onderling onderscheid’.

Hildegard van Bingen (+1179).²

Voor vrouwen die wilden toetreden tot een klooster, kende Utrecht diverse vrouwenkloosters. Denk bijvoorbeeld aan het St-Cecilia klooster op de Neude, op de plek waar nu de bibliotheek staat. Of het Agnietenklooster direct naast de Klaaskerk, dat tegenwoordig fungeert als Centraal Museum. Maar voor dochters uit de adellijke stand die hun leven aan God wilden geven zonder ‘verbrokkeld te raken in de hoogmoed van een meerderwaardigheidsgevoel’, kende Utrecht in de Middeleeuwen vijf adellijke kloosters die alleen toegankelijk waren voor vrouwen van vooraanstaande families.

¹ Donkersgoed van, C. (1989). De families Proeys, Van Pallaes en van Leuwenberch. Doctoraalscriptie middeleeuwse geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht, pgn 82.

² Kalveen, Van C.A. (1997) De vijf adellijke vrouwenkloosters in en om de stad Utrecht. De kerk en de Nederlanden. Pgn 152. Nederland, Hilversum: Verloren

In de Bilt, op de plek waar nu het KNMI gehuisvest is, lag het Benedictijner vrouwenklooster van Oostbroek. Dit klooster werd al voor het jaar 1113 opgericht. Ten oosten van de stad werd in 1135 de Sint-Stevensabdij in Oudwijk opgericht, eveneens een Benedictijns klooster³. Beide kloosters volgden Benedictus van Nursia (circa 480 - 547) die kloosterregels voorschreef ten aanzien van het gebed, voeding, kleding en de indeling van de dag. Bovendien kende de orde de plicht om levenslang in hetzelfde klooster te verblijven⁴.

Helemaal in het zuidoosten van de stad, tussen de Nieuwegracht en de Singel en direct achter Sonnenborgh op het Servaasbolwerk, werd de abdij van Sint Servaas gebouwd. Het werd aanvankelijk ook als convent voor Benedictinessen gesticht, waarschijnlijk vlak voor 1223. Maar al in 1225 gingen de nonnen over naar de orde van de Cisterciënzers⁵ dat strenger was dan de Benedictijnen⁶. Ook de abdij Mariëndaal ten noorden van de stad, in wat nu de wijk Zuilen is, was er voor Cisterciënzers en is in de dertiende eeuw gesticht⁷.

Wittevrouwenklooster

Vanwege Haze Proeys gaat onze aandacht vooral uit naar het vijfde adellijke klooster, het in de stad gelegen Wittevrouwenklooster. De locatie kennen we heel exact, de kloosterkapel lag ten oosten van de Plompetorengracht op de hoek van de Wittevrouwenstraat en de Ridderschapstraat. De bijgebouwen - denk aan huizen, stallen en schuren - waren gebouwd tot aan de noordelijker gelegen Molenstraat⁸. Het stichtingsjaar is niet precies bekend maar ligt ergens tussen 1227 - het oprichtingsjaar van de Maria Magdalena-orde voor voormalige prostituees - en 1248, het jaar dat de Utrechtse 'Magdalena zusters' een schenking ontvangen en dus daarvoor moeten zijn opgericht⁹.

Prostitutie wordt niet voor niks het 'oudste beroep ter wereld' genoemd. Ook in de middeleeuwen kwam prostitutie volop voor en hoewel kuisheid van vrouwen belangrijk was voor de kerk, had de middeleeuwse samenleving er geen grote bezwaren tegen. De kerk liet het toe als noodzakelijk kwaad. Of zoals de dertiende eeuwse theoloog Thomas van Aquino het formuleerde 'een mesthoop hoort bij het paleis als je niet wilt dat het paleis gaat stinken'¹⁰. Eind twaalfde, begin dertiende eeuw is de prostitutie sterk toegenomen door de ontwikkeling van de steden, de stijgende welvaart, door de kruistochten en door de opkomst van universiteiten. Paus Innocentius III doet daarom in 1198 een oproep om 'wellustige vrouwen die een leven hebben aanvaard waarin ze handelen in vlees' op het rechte pad te brengen. Als gevolg hiervan werden overal in Europa zogenaamde Maria Magdalena kloosters opgericht voor bekeerde prostituees.

³ Kalveen, Van C.A. (1997) De vijf adellijke vrouwenkloosters in en om de stad Utrecht. De kerk en de Nederlanden. Pgn 153. Nederland, Hilversum: Verloren

⁴ Kuys, J. (2004). Kerkelijke organisatie in het Middeleeuwse bisdom Utrecht. Pgn 248-249. Nederland, Nijmegen: Valkhof Pers.

⁵ Hartog, den C.M.W (2016). De Servaasabdij. Archeologische begeleiding van de aanleg van de stadsverwarming op het Servaasbolwerk in Utrecht. Pgn 11. Uitgave door de afdeling Erfgoed gemeente Utrecht.

⁶ Kuys, J. (2004). Kerkelijke organisatie in het Middeleeuwse bisdom Utrecht. Pgn 250. Nederland, Nijmegen: Valkhof Pers.

⁷ Kalveen, Van C.A. (1997) De vijf adellijke vrouwenkloosters in en om de stad Utrecht. De kerk en de Nederlanden. Pgn 157. Nederland, Hilversum: Verloren

⁸ Kam, de R. (2003). Dwars door Utrecht. Pgn 123. Nederland, Utrecht: Matrijs. Voor de 'conventshuizingen' zie Van Kalveen pgn 160.

⁹ Kalveen, Van C.A. (1997). De vijf adellijke vrouwenkloosters in en om de stad Utrecht. De kerk en de Nederlanden. Pgn 158. Nederland, Hilversum: Verloren

¹⁰ Wurff van der C. (1988). Van lichte wiven tot gevallen vrouwen. Prostitutie in Utrecht vanaf de late middeleeuwen tot het eind van de negentiende eeuw. Pgn9. Nederland, Utrecht: Kwadraat

De kloosters werden genoemd naar de Bijbelse prostituee Maria Magdalena¹¹ maar kregen al snel de (bij)naam 'Weiss Frauen, Dames Blanches of Wittevrouwen' naar de kleur van hun witte habijten¹². In hoog tempo veranderde ook het karakter van het Utrechtse Wittevrouwenklooster van een plek voor bekeerde vrouwen van lichte zeden, tot een vrouwenklooster voor dochters van vooraanstaande families. Bekende namen zoals Van Amstel, Zoudenbalch, Van Zuylen van Amerongen en De Wael van Vronesteyn komen we tegen op de lijst van nonnen, die vanwege hun afkomst - vanaf halverwege de veertiende de eeuw - 'joncvrouwen' worden genoemd¹³.

Op de vraag welke orde het Wittevrouwenklooster heeft gevolgd, is niet eenduidig te beantwoorden. Net als andere Magdalenaklooster zullen aanvankelijk de kloosterregels van Augustinus zijn gevolgd, mogelijk is het later overgegaan op de Norbertijner Orde. Maar dat is allerm minst zeker. Wel weten we dat het Wittevrouwenklooster minder gewijd was aan contemplatie ofwel 'het zoeken naar God', dan de andere vrouwenkloosters. Het onduidelijke karakter van het klooster blijkt ook uit het feit dat typische kloosterregels als armoede en gemeenschappelijk bezit niet of slechts beperkt werden nageleefd. Midden zestiende eeuw kregen nonnen uit dit klooster geld uit rentebrieven die op hun naam waren gesteld¹⁴. En dat geldt ook voor Haze Proeys, die tot haar dood inkomsten uit lijfrenten ontving.

Priorin Haze Proeys

Over het leven van Haze Proeys is erg weinig bekend. Wat we van haar weten is dat ze de functie van priorin van het Wittevrouwenklooster heeft bekleed, een functie die ook wel 'vrouwe' werd genoemd¹⁵. Wanneer Haze is geboren is niet bekend, haar sterfjaar kennen we wel, al doen historici hun uiterste best dit in nevelen te hullen.

Antonius Matthaeus schrijft in zijn 'Foundationes' dat hij heeft 'geëxtraheerd uit de memorie tafelen in de panden te Wittevrouwen hangende' dat Haze in 1429 'des Mandendachs na Sinte Luyendach' is overleden¹⁶. Dat zou 19 december 1429¹⁷ zijn. De historicus Van Buchel bevestigt dat ze op maandag na Sinte Luyendach is overleden, maar beweert dat dit in het jaar 1428 was¹⁸. Alsof dat niet verwarrend genoeg is, beweert de historicus Van Engelen begin 18de eeuw - waarbij hij zich onder meer op het werk van Van Buchel baseert - dat ze in 1427 is overleden op des Mandendachs na Sinte Luyendach. Dat zou 15 december zijn in dat jaar^{19,20}.

¹¹ Campen, van J.W.C. (1975). Stichting en status van het Wittevrouwenklooster te Utrecht. Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland. Pgn 106. Nederland, Utrecht/Nijmegen: Het Katholiek documentatie centrum te Nijmegen.

¹² Campen, van J.W.C. (1975). Stichting en status van het Wittevrouwenklooster te Utrecht. Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland. Pgn 112-113. Nederland, Utrecht/Nijmegen: Het Katholiek documentatie centrum te Nijmegen.

¹³ Campen, van J.W.C. (1975). Stichting en status van het Wittevrouwenklooster te Utrecht. Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland. Pgn 114-115. Nederland, Utrecht/Nijmegen: Het Katholiek documentatie centrum te Nijmegen.

¹⁴ Kalveen, Van C.A. (1997) De vijf adellijke vrouwenkloosters in en om de stad Utrecht. De kerk en de Nederlanden. Pgn 158-159. Nederland, Hilversum: Verloren

¹⁵ Kalveen, Van C.A. (1997). De vijf adellijke vrouwenkloosters in en om de stad Utrecht. De kerk en de Nederlanden. Pgn 159. Nederland, Hilversum: Verloren

¹⁶ Matthaeus Antonius (1703). Foundationes et fata Ecclesiarum qua et Ultrajecti. Pgn 276. apud vid. S. Schouten.

¹⁷ Campen, van J.W.C. (1975). Stichting en status van het Wittevrouwenklooster te Utrecht. Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland. Pgn 124. Nederland, Utrecht/Nijmegen: Het Katholiek documentatie centrum te Nijmegen.

¹⁸ Buchelius. Monumenta passim in templis ac monasteriis Trajectinae urbis atque agri inventa. Folio 123.

¹⁹ Engelen, 'grafs en wapen der kerken van Utrecht' deel II, pagina 320

²⁰ Donkersgoed (1989) pgn 82 hanteert ook als sterfdatum 15 december 1427 en verwijst naar het 'necrologium van de Sint Servaasabdij' op pagina 174. Te vinden in 'Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht; bijdragen, 1901, Deel: Zeven en twintigste deel'. Het gaat hier echter om Hadewig (mogelijk een verbastering van Haze?) Proeys die op 17 december sterft zonder vermelding jaartal.

Als priorin zal Haze ongetwijfeld een goede relatie hebben onderhouden met onze lieve heer, maar drie opeenvolgende jaren overlijden, was waarschijnlijk zelfs voor haar niet mogelijk. Gelukkig had Haze niet alleen een spirituele- maar ook aardse kant. Ze had namelijk een lijfrente in bezit van de stad Utrecht en haar overlijden is geadministreerd omdat de rente-uitkering na haar sterven stopte. Zo kunnen we dus haar sterfjaar nauwkeurig bepalen.

Jaarlijks vonden in Utrecht verkiezingen plaats voor de stadsraad. Naast de schepenen, raden en oudermannen werden uit hun midden de burgemeesters en ook de twee 'kameraars' gekozen die het geld van de stad beheerden²¹. De kameraars rekening van 1427/1428 werd opgesteld door Gerijt Kniiff en Vrederic van Drakenborch de jonge²², beiden in 1427 lid van het stadsbestuur²³, maar niet meer in 1428. In de rekening 1427/1428²⁴ tekenen ze op dat jonkvrouw Haze, Bernt Proeys dochter en non is gestorven van 'desen jair ende hadden lijffrenten ande stadt'. Dat betekent dat Haze in 1427 is overleden, in december als we de andere bronnen op dat punt wel vertrouwen.

De stad Utrecht deed begin vijftiende eeuw doorlopend uitgaven, bijvoorbeeld voor bouw- en herstelwerkzaamheden aan muren, grachten en kades. Of voor de bewaking van de stad of om geld en brood aan de armen uit te kunnen delen. Daarnaast ontving de stad inkomsten, doordat tol werd geheven, marktkramen werden verhuurd, boetes werden opgelegd en door heffing van accijns op bier en wijn. Als er tekorten waren, schreef het stadsbestuur leningen uit, vooral in de vorm van lijfrenten. Wie een bedrag stortte in de kas kreeg ieder jaar rente uitgekeerd over het ingelegde bedrag, tot de stad het bedrag kon terugbetalen of tot de uitlener overleed²⁵. Haze had volgens de kameraar rekening een lijfrente bij de stad 'mit heel rent' ter hoogte van 43 pond²⁶. Mit heel rent betekent dat het rentebedrag jaarlijks werd uitbetaald, in tegenstelling tot 'halve rent' waarbij het rentebedrag twee keer per jaar voor de helft werd vergoed. Bij de akte staat 'Paesschen/Victoris', wat betekent dat er met Pasen en op Sint Victor (10 oktober) wordt uitbetaald²⁷.

We hebben op basis van de kameraar rekening geen verdere informatie welke voorwaarden aan de lijfrente van Haze waren gekoppeld of wie voor de lijfrente heeft betaald. Maar op basis van andere 15de-eeuwse rentebrieven uit Holland en Utrecht kunnen we ons een beeld vormen. Vaak waren het de ouders die voor hun kinderen al op jonge leeftijd een lijfrente kochten. Iemands leeftijd had namelijk geen invloed op de koopsom van de lijfrente en uit Leiden is een geval bekend dat 89 jaar lang rente moest worden uitbetaald. Steden hielden daarom een systeem aan waarbij burgers een premie kregen, als ze het overlijden van een lijfrentenier kwamen melden. Nabestaanden konden geen aanspraak maken op een uitkering, een lijfrente was namelijk geen lening maar de koop van een (half)jaarlijkse uitkering van een vast rentebedrag²⁸. De koper kon het inlegbedrag daarom ook niet terugvorderen.

²¹ Smithuis, J. (2019). Gildevertegenwoordiging of oligarchie? Uit: Urban politics and the role of guilds in the city of Utrecht (1250-1450).

²² HUA, SAI: 587-3: Rek. 1^e en 2^e kameraar 1427/28.

²³ Burman (1750), Utrechtsche jaarboeken, deel 1. Pgn.334 en verder.

²⁴ HUA, SAI: 587-3: Rek. 1^e en 2^e kameraar 1427/28., fol. 122r

²⁵ Bruin de R.E. (2000). Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht. Pgn 153-155. Nederland, Utrecht: Matrijs.

²⁶ Ioncfr. Haze, Bernt Proys docht(er) no(n)ne xLiili lb. Te vinden in Het Archief van Utrecht 587-3: Rek. 1^e en 2^e kameraar 1427/28, fol. 122r

²⁷ Kernkamp J.H. (1961). Vijftiende eeuwse rentebrieven van noord-Nederlandse steden. Pgn. 66. Fontes Minores Medii Aevi. Nederland, Groningen: Wolters.

²⁸ Kernkamp J.H. (1961). Vijftiende eeuwse rentebrieven van noord-Nederlandse steden. Pgn. 5-16. Fontes Minores Medii Aevi. Nederland, Groningen: Wolters.

Ter meerdere eer en glorie van Bernt Proeys?

Op basis van de beperkt beschikbare informatie over Haze Proeys en haar familie, is het interessant om te speculeren wat de reden is geweest dat Haze toe is getreden tot het Wittevrouwenklooster. Er waren in die tijd meerdere redenen waarom een vrouw toetrad tot een klooster²⁹. Dat kon natuurlijk uit religieuze bevoegenheid zijn, maar ook aardse redenen hebben. Zo was een vrouwenklooster een goede plek voor vrouwen die weduwe waren geworden of om ongetrouwde dochters te stallen. Dat Haze weduwe was of ongeschikt werd geacht om in het huwelijk te treden, lijkt zeer onwaarschijnlijk. De familie Proeys had een hoge maatschappelijke positie en haar andere zussen waren getrouwd met echtgenoten die eveneens van goede komaf waren. Over eventuele diep religieuze gevoelens van Haze is niets bekend en valt dus niet uit te sluiten als beweegreden voor toetreding tot het klooster. Maar het is wel opvallend dat ze er financieel warmpjes bij heeft gezeten en in het minst strenge klooster is ingetreden.

Mogelijk was dus de echte reden dat Haze haar leven aan God heeft besteed, het sociale prestige van de familie Proeys. Vier van haar vijf broers - dus Beernt, Aernt, Aelbert en Jan - hebben een burgerlijk leven geleid en zijn politiek actief. Maar ook haar broer Johan volgde een religieus leven en werd kanunnik in het kapittel van de Mariakerk. Net als Haze hoefde Johan zich als kanunnik persoonlijke eigendommen niet te onzeggen om dichterbij God te komen.

Met wat gezonde fantasie ontstaat het beeld dat zes van de acht kinderen van Bernt Proeys bij hebben gedragen aan het wereldlijke prestige van hun vader. En dat Haze en Johan ter meerdere eer en glorie van hun vader een religieus leven hebben geleid, maar gelukkig zonder de rijkdom van de familie te hebben moeten missen.

Andy Palmen
Utrecht, maart 2025

²⁹ Broer, C.J.C. (2021). Uitzicht op Oudwijk. Pgn 77. Nederland, Utrecht: Broer en de Bruijn